

Amsterdam
in de wereld

MELD JE AAN VOOR ONZE NIEUWSBRIEF

Zo blijf je op de hoogte van de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* en ontvang je leuke extra's, zoals prijsvragen, exclusieve aanbiedingen en leesfragmenten. Ook word je geïnformeerd over onze lezingen, signeersessies en over andere interessante bijeenkomsten die wij geregeld organiseren.

Aanmelden kan via www.amboanthos.nl/nieuwsbrief

MARIËLLE HAGEMAN

Amsterdam in de wereld

SPOREN VAN NEDERLANDS
GEDEELDE VERLEDEN

ambo|anthos

AMSTERDAM

Amsterdam in de wereld is voortgekomen uit en voor een deel gebaseerd op de reeks 'Historische banden' van het project Historische Goudmijnen van de gemeente Amsterdam, dat is ondergebracht bij het Stadsarchief Amsterdam, en op de rubriek 'Amsterdam Elders' die in 2015 verscheen in *Het Parool*.

Het boek is tot stand gekomen met steun van het Amsterdam Museum en het Stadsarchief Amsterdam en met financiële ondersteuning van het Matchingfonds Gedeeld Cultureel Erfgoed, programma van Dutch Culture, de afdeling Diversiteit van de gemeente Amsterdam en de Stichting Heineken Collection.

**SHARED
CULTURAL
HERITAGE**

DutchCulture
centre for international
cooperation

Met dank aan Marc Holtman voor de foto's.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten te regelen voor alle in dit boek opgenomen illustraties. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich alsnog tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 263 3519 8

© 2016 Mariëlle Hageman

Omslagontwerp en typografie Bart van den Tooren

Omslagillustratie © maps.bpl.org

Zetwerk Mat-Zet bv, Soest

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

I N H O U D

Amsterdammers	9
Knooppunt in Europa	14
Stad van immigranten	46
Naar Azië	80
De wereld in kaart	122
Nieuwe wereld	158
Middelpunt van de wereld	196
Internationale investeerders	236
Koloniale hoofdstad	274
Wereldstad	312
<i>Illustratieverantwoording</i>	341
<i>Bronnen</i>	345

NOVA TOTIVS TERRARVM ORBIS GEOGRAPHIC

ICA AC HYDROGRAPHICA TABVLA. Au^{ct}. Henr. Hondio.

Doctissimis Ornatissimisque Viris
D.D. Davidi Sanctiario Antonio de
Wilton et D. Marcino Mathiesco
in Illustri Academia Parisiensi
Professoribus examini in verae
amicitiae usus honoris D.D.
Henr. Hondius A. 1663.

et in Part Africae generalis
et Angliae, Italiae, Graeciae
et Galliae, et in partibus
et in partibus orientis et
et in partibus occidentis
et in partibus septentrionalibus partibus

Tommaso I. P. Hondius

AMSTERDAMMERS

Amsterdammers hebben overal ter wereld hun sporen achtergelaten, en andersom hebben mensen en culturen uit alle windstreken Amsterdam beïnvloed.

Cornelis Cruys was geboren in het Noorse Stavanger maar hij was een Amsterdammer in hart en nieren. Zoals zoveel andere immigranten in de zeventiende eeuw was hij als jongeman in wereldstad Amsterdam zijn geluk komen beproeven. Hij was er eerst zeeman geworden, was vervolgens in 1681 getrouwd met een Amsterdamse kapiteinsdochter en had uiteindelijk een goede baan gevonden bij de Amsterdamse admiraliteit, waar hij toezag op het uitrusten van de oorlogsschepen. Dat deed hij zo goed dat tsaar Peter de Grote hem in 1697 vroeg om voor hem in Rusland te komen werken. Cornelis Cruys aarzelde. Pas nadat burgemeester Nicolaas Witsen stevig op hem had ingepraat, nam hij het aanbod van de tsaar aan. In 1698 reisde hij naar Rusland, waar hij in de decennia daarna met de expertise die hij in Amsterdam had opgedaan de leiding had bij de bouw van een nieuwe vloot en de oprichting van een Russische marine – en de tsaar hielp de basis te leggen voor zijn nieuwe

hoofdstad, Sint-Petersburg. Toen hij zichzelf te oud vond worden voor al dat zware werk smeekte hij de tsaar hem terug te laten gaan naar Amsterdam. Het kwam er niet meer van. Pas na zijn overlijden werd hij teruggebracht naar zijn geliefde Amsterdam.

Dat Amsterdam dankte zijn bloei aan zijn internationale oriëntatie. Overal ter wereld is dat nog te merken, natuurlijk ook in de stad zelf. Dit boek toont een greep uit de rijkdom aan sporen die Amsterdammers als Cornelis Cruys overal ter wereld hebben achtergelaten, en van de invloed van zulke internationale contacten in de stad zelf: wat daarvan te zien is – en soms ook te horen, te voelen of te proeven. Amsterdams gedeelde culturele erfgoed dus. Maar wie waren, en zijn, eigenlijk die Amsterdammers? Ergens in de tweede helft van de twintigste eeuw was dat – in ieder geval voor sommigen – heel duidelijk: een echte Amsterdammer was iemand die geboren en getogen was in Amsterdam, en dan het liefst in de Jordaan of een van de andere oude volkswijken. Al het andere was import. Maar van oudsher lag dat heel anders, net als toen trouwens. Vooral sinds de late zestiende eeuw was Amsterdam razendsnel gegroeid door het grote aantal mensen van buiten dat zich in de stad vestigde.

Eigenlijk was Amsterdam van het begin af aan een stad van immigranten geweest. Vanaf het moment dat de kleine nederzetting begon te groeien hadden de inwoners zich verbonden met mensen van buiten: mensen die in Amsterdam kwamen werken en mensen die de producten verbouwden en verhandelden waarvan de Amsterdammers leefden. Wat dat 'buiten' was, dat veranderde steeds. In 1275, het jaar waaruit het eerste document dateert waarin Amsterdam genoemd wordt, maakte de stad deel uit van het gebied van de bisschop van Utrecht. Toen was Holland in feite het buitenland. Vanaf 1317 hoorde Amsterdam bij het graafschap Holland. Toen was Utrecht 'buiten'. Naarmate Amsterdam groeide en Amsterdams invloed toenam, kwam het buiten waarmee de Amsterdammers contact onderhielden steeds verder weg te liggen. Met de rest van de Nederlanden, met Duitsland, Scandinavië, het

Oostzeegebied, het zuiden van Europa en de Levant, met Rusland zelfs, en vooral vanaf de zeventiende eeuw met Azië en Amerika.

Van de zestiende eeuw tot het begin van de negentiende eeuw bestonden er officiële Amsterdammers: de poorters. Veel Amsterdammers werden als poorter geboren, gewoon omdat hun ouders poorters waren, en Amsterdammers van buiten konden poorter worden door bijvoorbeeld te trouwen met een Amsterdamse. Zo had Cornelis Cruys het gedaan. En anders konden ze het poorterschap altijd nog kopen. Poorters hadden meer rechten dan andere Amsterdammers. Zo konden ze lid worden van een gilde, en dat was bij veel beroepen een voorwaarde om in de stad te mogen werken, en mochten ze ook deel uitmaken van het stadsbestuur. Maar er woonden ook veel Amsterdammers in de stad die geen poorter konden worden – bijvoorbeeld omdat ze het niet konden betalen – en er waren nieuwkomers die een tijdje bleven, of uiteindelijk toch voor altijd. Dankzij die immigranten, die net als Cornelis Cruys Amsterdammers werden, kon Amsterdam in de zeventiende eeuw uitgroeien tot middelpunt van de wereldhandel.

Het was niet alleen werk dat nieuwkomers naar Amsterdam trok. De stad stond bekend als tolerant; mensen met allerlei verschillende achtergronden waren er welkom. Vooral vanaf de late zestiende eeuw droeg de stad gewetensvrijheid hoog in het vaandel. De Amsterdammers waren toen zelf in opstand gekomen tegen de religieuze dwang van de katholieke Spaanse landsheer. Zelfs joden, die elders vervolgd en verjaagd werden, konden daarom in Amsterdam een plek vinden. Toch was de protestantse godsdienst de enige officiële; alle andere werden hooguit gedoogd en van een volledige acceptatie van minderheden was dan ook geen sprake. Niet alles mocht, en zeker niet alles mocht gezien worden.

De buitenlanders die naar Amsterdam kwamen brachten de stad dikwijls economisch voordeel, en terwijl in andere landen religieuze overwegingen het beleid stuurden, met onderdrukking en vervolging als gevolg, was het de Amsterdammers vooral te doen om economische groei, om geld. Daarom waren ze bereid behoor-

lijk wat door de vingers te zien. Te tolereren dus, al was dat lang niet hetzelfde als accepteren, laat staan integreren. Mensen van buiten konden zich ook in Amsterdam lang vreemdelingen blijven voelen, en als zodanig beschouwd worden. Decennialang, zo niet eeuwenlang. Ze waren geen buitenlander meer, maar ook geen Nederlander. Ze waren wel Amsterdammer: met zijn allen vormden ze de stedelijke samenleving en gaven ze de stad een gezicht. Juist die smeltkroes van mensen en culturen, die diversiteit, hoorde bij Amsterdam. En in een stad waar iedereen weer anders is, is juist ook iedereen gewoon. De Amsterdammers in dit boek zijn al die mensen: zij die in de stad geboren waren en de mensen die er vanuit de hele wereld naartoe kwamen om Amsterdammer te worden, en ook degenen die zoals Cornelis Cruys daarna weer vertrokken om een stukje Amsterdam mee te nemen naar het buitenland.

En de Amsterdamsen? Rond de tijd dat Cornelis Cruys in Sint-Petersburg verlangend uitkeek naar een terugkeer naar Amsterdam kon de jonge Amsterdamse Maria ter Meetelen niet wachten om de stad achter zich te laten. Dat was lastig voor een vrouw alleen, maar Maria was vindingrijk. Maria ter Meetelen was in 1704 geboren als dochter van een suikerbakkersknecht, maar zwierf al sinds haar dertiende alleen door de straten van Amsterdam. Toen ze eenentwintig was verkleedde ze zich als man en reisde zo via Frankrijk naar Spanje, waar ze dienst nam in een regiment dragonders. Heel lang duurde het niet voor ze ontmaskerd werd en moest vertrekken. Maria trouwde daarna in Madrid met de Nederlandse zeeman Claes van der Meer. Op de terugweg naar Nederland werd hun schip overvallen door zeerovers die hen naar de Marokkaanse havenstad Salé brachten. Maria en haar man kwamen vervolgens als slaven terecht in Meknès, toen de hoofdstad van Marokko. Hij overleed daar al na zes weken. Omdat het leven voor een vrouw alleen daar veel te gevaarlijk was, wilde Maria zo snel mogelijk weer trouwen. Haar nieuwe verloofde, de bootman Pieter Janszoon Iede, leefde al twaalf jaar als slaaf in Meknès en runde daar een herberg waar de Europese slaven de wijn en ster-

ke drank konden drinken die voor moslims verboden was. Om te trouwen had Maria toestemming nodig van de sultan, terwijl die haar nu juist in zijn eigen harem wilde. Zo onaantrekkelijk mogelijk, met ongekamde haren en in haar oudste kleren, smeekte ze de sultan om haar te laten trouwen. Pas toen ze deed alsof ze zwanger was gaf hij toe. Maria toverde daarna de herberg van haar man om tot een van de populairste gelegenheden van de stad.

Na twaalf jaar als slavin te hebben geleefd werd Maria in 1743 vrijgekocht door Hollandse onderhandelaars. Ze keerde terug naar Holland, waar ze een boekje publiceerde over haar belevenissen. Hoewel Maria ter Meetelen niet uniek was, en er veel meer verhalen bestaan over vrouwen en meisjes die vermomd als man meevoeren op bijvoorbeeld de schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, was het tot in de twintigste eeuw toch vrij uitzonderlijk dat een Amsterdamse zomaar alleen het avontuur opzocht. Daarom gaat dit boek vooral over Amsterdammers, en veel minder over de Amsterdamsen.

Als zeelieden en soldaten, als ontdekkingsreizigers en waterbouwkundigen, als koopmannen en als bankiers – op allerlei manieren waren die Amsterdammers in de wereld van invloed. Een Amsterdammer schreef de vroegste tekst van Australië, Amsterdammers bouwden de eerste synagoge van Zuid-Amerika, legden een Kalverstraat aan in India en hielpen de jonge Verenigde Staten te financieren. Het waren ook Amsterdammers die honderdduizenden tot slaaf gemaakte Afrikanen naar Suriname brachten, en de architect van de Zuid-Afrikaanse apartheid kwam uit Amsterdam. In hun eigen stad publiceerden de Amsterdammers over wat ze in de rest van de wereld hadden aangetroffen en de wereld kwam in allerlei vormen hun straten en hun huizen binnen. Amsterdam was een internationale stad en dat mocht gezien worden. En natuurlijk is Amsterdam nog altijd een internationale stad. Dit boek toont hoe het zich door de eeuwen heen verbond met de rest van de wereld: een gedeelde geschiedenis die leidde tot het diverse Amsterdam van nu.

KNOOPPUNT IN EUROPA

Privileges en gebeden

Amsterdam lag op een strategische plek voor internationale scheepvaart. Vooral dankzij de vaart op de Oostzee groeide de stad vanaf de veertiende eeuw uit tot Europees knooppunt voor vervoer en handel.

KROON VAN EUROPA

Het verhaal ging dat de vorst op wonderbaarlijke wijze genezen was. Daarom had hij de Amsterdammers het recht gegeven een kroon op hun wapen te plaatsen. Aartshertog Maximiliaan I van Oostenrijk was in 1484 in Den Haag doodziek geworden. Zwetend bad hij op zijn ziekbed om genezing. Hij riep God aan en het heilige sacrament, de geconsacreerde hostie die het lichaam van Christus was. Als hij beter werd, zou hij een bedevaart ondernemen naar Amsterdam, beloofde hij. Naar de Heilige Stede daar, de grote kapel tussen het Rokin en de Kalverstraat waar een wonderhostie werd vereerd. In een huis op die plek had in 1345 een

◀ *De keizerskroon op de Westertoren. Foto Marc Holtman.*

stervende man de hostie die hij als laatste sacrament ontvangen had uitgebraakt. Zijn vrouw had het braaksel met hostie en al in het haardvuur gegooid – en de hostie was ongeschonden uit het vuur tevoorschijn gekomen. Het Mirakel van Amsterdam. Binnen een paar jaar stond er een kapel. Sindsdien trokken duizenden pelgrims naar Amsterdam om te bidden tot de wonderhostie, om steun, om genezing, of uit dankbaarheid. Ook Maximiliaan werd beter, en hij bracht daarna inderdaad een bezoek aan Amsterdam.

Dat was het verhaal. De werkelijkheid was dat Maximiliaan geld nodig had, en dat Amsterdam geld bezat. Want Amsterdam begon een handelsstad te worden om rekening mee te houden. Hertog Filips de Goede van Bourgondië noemde Amsterdam in 1452 al de ‘kooprijkste’ stad van heel zijn gebied Holland. Als Hollandse stad maakte Amsterdam sinds 1433 deel uit van het Bourgondische rijk: de hertogen van Bourgondië waren ook graaf van Holland, en dus landsheer van Amsterdam. De Habsburgse aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk was getrouwd met gravin Maria van Bourgondië. Na haar dood in 1482 regeerde hij namens hun minderjarige zoontje Filips als graaf van Holland. Maximiliaan was voortdurend verwickeld in oorlogen en kreeg ook in de Nederlanden te maken met verschillende opstanden van steden en edelen.

Het kostte allemaal veel geld. Eind 1488 verstrekke Amsterdam de vorst een lening van meer dan tienduizend pond. Daar kreeg de stad verschillende bestuurlijke privileges voor terug, en op 11 februari 1489 schonk Maximiliaan Amsterdam het recht de kroon van zijn rijk boven het stadswapen af te beelden. Hij was intussen tot rooms-koning gekozen, koning van een verbond van Duitse staten, wat eigenlijk een opstapje naar het keizerschap was. Vier jaar later werd hij inderdaad keizer. De officiële kroning door de paus zou nog jaren op zich laten wachten, maar de Amsterdammers beeldden sindsdien trots een keizerskroon op hun wapen af.

PELGRIMS

Amsterdammers trokken niet alleen voor zaken naar het buitenland. Vooral in de late middeleeuwen gingen ze ook op pelgrims-tocht, en kwamen er pelgrims naar Amsterdam. Met hun bedevaart naar een heilige plek, zoals het graf van een heilige of de plaats waar een wonder was gebeurd, zochten zij steun bij God, bijvoorbeeld om te genezen van een ziekte of om vergeving voor hun zonden te vinden. Van hun reizen namen ze pelgrimsinsignes mee, als souvenir of als amulet dat hun bescherming bood. Het waren kleine afbeeldingen, gegoten in tin of lood, die verwezen naar een heilige of een heilige gebeurtenis. Veel van deze insignes zijn in Amsterdam aangetroffen op plekken waar vroeger een gasthuis was. Die gasthuizen vingen oorspronkelijk vreemdelingen op, en ze verzorgden zieken.

Veel pelgrimsinsignes komen uit Nederland zelf, of uit bede-

Pelgrimsinsigne in de vorm van een jakobsschelp, 1300-1440. Amsterdam Museum.

vaartsoorden in België en in Duitsland. Eén insigne uit de eerste helft van de veertiende eeuw, gevonden bij de Nieuwezijds Kolk, is afkomstig uit Keulen. Daar zou, volgens de legende, de heilige Ursula met elfduizend metgezellinnen tijdens een bedevaart door heidenen vermoord zijn. Op het insigne is zij afgebeeld, met – kleiner – haar reisgenootjes in boten.

De insignes kwamen ook van verder weg, uit het Engelse Canterbury bijvoorbeeld, en uit Rome en Santiago de Compostella. Het graf van de apostel Jacobus daar was de populairste bedevaartsplaats van Europa. Hét symbool van Santiago was de schelp, de jakobsschelp. Handelaren in pelgrimstekens verkochten echte jakobsschelpen van de Atlantische kust, en ze werden nagmaakt van allerlei materialen. In Amsterdam hebben archeologen in 1994 bijvoorbeeld een jakobsschelp uit de veertiende eeuw gevonden. In 1435 werd aan de Nieuwendijk een speciale Sint-Jacobskapel gebouwd, waar de Amsterdamse pelgrims hun tocht naar Santiago konden beginnen. Toen Amsterdam in 1578 protestants werd, is de kapel opgeheven.

De ultieme bestemming voor christelijke pelgrims was het Heilige Land en dan vooral Jeruzalem. De Jeruzalemvaarders – pelgrims die veilig waren teruggekeerd uit het Heilige Land – vormden in Amsterdam hun eigen broederschap. Rond 1490 lieten zij een achthoekige uitbouw maken aan de Sint Olofskapel, aan het begin van de Zeedijk: de Jeruzalemkapel of Heilige Grafkapel. In de kapel stond een kopie van het Heilige Graf, het monument dat in de twaalfde eeuw in Jeruzalem was opgericht op de plek waar Christus begraven zou zijn. De Jeruzalemkapel werd in 1644 gesloopt. De Amsterdamse koopman Carel Quina nam in 1671 nog een rozenhouten met parelmoer ingelegd model van de Heilig Grafkerk mee uit het Heilige Land, dat zich nu in de collectie bevindt van de Van de Poll-Wolters-Quina Stichting. Amsterdam zelf was na het Mirakel van 1345, waarbij in een huis aan de Kalverstraat een hostie ongeschonden uit het haardvuur tevoorschijn kwam, ook een bedevaartsoord.

Toen Maximiliaans zestienjarige zoon Filips de Schone in 1494 graaf van Holland werd, moesten de Amsterdammers helemaal opnieuw onderhandelen over de privileges die ze gekregen hadden, over de aflossing van de lening én over de kroon op hun wapen. Uiteindelijk betaalde burgemeester Andries Boelens Dircksz de graaf flink om de plaatsing van de kroon op het stadswapen te bevestigen. De Amsterdammers hadden de kroon dus eigenlijk gekocht. Daar hadden ze de middelen voor. De kroon op het wapen was belangrijk voor de stad. Hij liet zien dat Amsterdam verheven was boven andere steden, politiek en zakelijk. Want de keizerskroon werkte als een aanbeveling als de Amsterdammers zakendeden in het buitenland. Zo profileerde Amsterdam zich als een belangrijke Europese handelsstad, een stad die zich kon meten met Duitse steden als Hamburg en Lübeck. Die kroon, dat was de kroon van Europa, en Amsterdam was een keizerin, zoals Joost van den Vondel later dichtte. Boven het zuidelijke portaal van de Oude Kerk beeldden de Amsterdammers de wapens van Maximiliaan en van Filips de Schone af.

De kroon op het Amsterdamse wapen was eerst nog de oude middeleeuwse keizerskroon. Maar in 1602 liet keizer Rudolf II een nieuwe keizerskroon maken, eigenlijk een kroon en een mijter ineen, met daarin een rode muts. Dat nieuwe model gebruikte de Amsterdamse architect Hendrick de Keyser in zijn ontwerp voor de bekroning van de Westertoren. De mijter maakte hij blauw. In die vorm is de keizerskroon al eeuwenlang op allerlei plekken in Amsterdam te zien. Zo stond hij vroeger ook op de gaslantaarns. Toen aan het eind van de negentiende eeuw een nieuw stadswapen moest worden vastgesteld, informeerde de Amsterdamse stadsarchivaris bij zijn collega in Wenen hoe de kroon van Rudolf II er nou precies uitzag. Toen de punten van de mijter niet blauw maar goud bleken, werd de mijter van het wapen geel. Maar de kroon op de Westertoren is sinds 2006 weer gewoon ouderwets blauw.

BIER UIT HAMBURG

Duits bier. Dat was de grote impuls geweest voor de Amsterdamse economie. Hopbier uit Hamburg, dat in de vroege veertiende eeuw erg populair was in Holland, stond aan het begin van de internationale geschiedenis van Amsterdam. Graaf Willem III van Holland, waarvan Amsterdam sinds 1317 deel uitmaakte, had de invoer van dat buitenlandse bier in 1321 eigenlijk verboden, maar al gauw was er zo'n groot tekort aan bier ontstaan dat de graaf de import weer toestond. Onder één voorwaarde: er moest belasting over betaald worden. Hij wees in 1323 twee Hollandse steden aan waar die belasting geïnd ging worden: Medemblik en Amsterdam. Zo'n beetje al het Duitse bier kwam daarna via Amsterdam het graafschap Holland binnen. Want Amsterdam – sinds het begin van de eeuw een echt stadje met stadsrechten – lag op een strategische plek, waar de rivier de Amstel uitmondde in het IJ, dat weer in verbinding stond met de Zuiderzee en daarmee met de Noordzee. De dam in de Amstel beschermde de nederzetting en zorgde voor een veilige haven, voor vissers, maar ook voor schepen met koopwaar, die vanuit Amsterdam zowel naar de zee als naar het binnenland konden varen. Zo werd Amsterdam snel een van de belangrijkste markten voor het Hamburgse bier. In 1369 ging een derde van al het bier uit Hamburg naar Amsterdam en in het topjaar 1386 arriveerden er ruim vijftigduizend vaten bier in de stad.

Coppe Heynensz, die als schout ook verantwoordelijk was voor de openbare orde, inde als een van de eerste tollenaars de invoerbelasting op bier in de Amsterdamse haven, langs het IJ en het Damrak. Het geld ging naar de graaf. De biertol bracht hem veel geld op. Coppe hield een administratie bij van de bierschepen die Amsterdam bereikten. Daarin noteerde hij de naam en de woonplaats van de schipper en wanneer die de Amsterdamse haven was binnengevaren, hoeveel bier en andere waren hij vervoerde en wie de bevrachter was die de tol moest betalen. Een deel van